

Gábor Miklós

AZ 1976-OS NAPLÓBÓL (I)

Február 19.

Tegnap beléptem a Csöpi-be: most itt melósok isznak sört. De nem tévesztendő össze Maigret felügyelő valamelyik törzshelyével. Ez az itteni intézmény rideg és szögletes, a melósok mind rosszkedvűek és kissé elhülyültek a sörtől. Itt nincs gazda. Itt egy *szervezet* lehetőséget ad a lógásra és a butulásra. Az ételszag ebben a városban nem hívogat, hanem hányásra ingerel. Nem anyánk vagy a szomszédasszony konyhája jut eszünkbe róla.

Roszkedvű vagyok? Nem is! Keresem a talajt a lábom alá. Ennyi az egész.

Majoros talán okos fiú. Tegnap meglepett, mennyire fiatal, és még naivnak is látszik. Talán mert túlságosan hisz nekem és bennem? Fel akarja mondani minisztériumi állását, még ha nem lesz is kecskeméti igazgató. „Amikor így döntöttem, nem tagadom, a ti példátok is befolyásolt.” Én? Példamutató?

Komolyan beszélünk arról, mit kellene és lehetne Kecskeméten csinálni.

A Rádió két szép Babits-versre hív. Hogy leszek én elég tehetséges, hogy ezeket elmondjam? Még ennyit se volna szabad csinálnom, ha őszinte lennék. *Esti kérdés?* Ki mondhatná meg, mit kell ezzel kezdeni? Valahogyan előadom majd, mert fizetnek érte. De vers ez? Mi az, hogy egy „vers”? Nem tiszta értelmetlenség ez a sok szép sor, így egymás alatt? Van-e nekem ehhez a legcsekélyebb közöm is? Kinek van ehhez valami köze? Ki fogom nyitni a szám, kijön rajta egy hang – azután automatikusan követi a többi. És ott lesz a magnón. Aztán a Rádió továbbadja. Esetleg milliók hallják majd. És már az első hangból is hiányzik a hit minimuma is. Egyszóval az első hang is csak otromba véletlen lesz majd. Semmi közöm se lesz hozzá. Meg fog történni. Holott nem akarnám, hogy megtörténjen.

A *Kritika* című lapban Rényi Péter cikke egy régi bolsevik párthatározatról. Közben Révai Józsefről is szó esik. Mostanában felfedezik Révait, ahogy felfedezik Majort és '45-öt. Védekeznek. Egy talpalatnyi földet a múltban, amitől hitelt kaphatnak. Ez a forradalom: csőd. Keresgélnek a néhány értelmes ember után. Rényi Péter esze járása változatlan. Gergely Pali legsötétebb állapotában ugyanazt a néhány mondatot, ugyanazt a néhány arcot, nevet idézi vissza '45-ből, abból az egy-két évből, amelyre most szívesen emlékezne, mint élete csúcsára, ifjúságára, a hit ragyogó napjaira. De itt minden hazug. Hiába mentegetjük magunkat, hisz már akkor is voltak, akik magányosak voltak. Az az 1925-ös bolsevik határozat is csak toldozás-foldozás volt már, egy eldőlt és elfuserált ügy reparálása, hogy ne kelljen már akkor bevallani: ez az egész, ahogy van, reménytelen, ostoba galádság. Mielőtt négykézlábra bukna az utcán, Gergely Paliból felbőfög néhány mondat: hogy milyen volt Bánki Zsuzsi ezelőtt harminc évvel, hogy az a Major mégiscsak zseniális gazfickó volt, hogy... csupa olyasmi, ami nincs. Az utcán kutyaszar: az van. A Csöpi-ben söröző melósok: az van. Nem tudjuk, hogyan szülessünk és hogyan haljunk meg: ez van. Néger tábornokok nyírják egymást. Révai József? De: Illyés Gyula? *Fáklyaláng?* Gellért Endre? Hol kereskedtek, mit kerestek? Most ezek megpróbálják hitelesíteni jelenüket egy múlttal, amely hazugság és té-

vedés volt – már akkor is tudtuk –, ami *nem volt!* Gellért Bandi jó nektek, mert. Miért is? Tehetséges és tisztességes ember volt, de elfogadta a szerepet, amit ráosztottak: azt hitte, hogy így jó lesz. Aztán leugrott. Aztán lenyelte a mérget. Konokul elpusztította magát. Ti azt szeretnétek most mutogatni belőle, aki Illyésnek meg Révainak meg Majoranak fegyvertársa volt, azt nem, aki leugrott. Nem sikongtok gyászotokban, nem veritek a falba fejeteket kétségbeesve, hogy elpusztítottátok, nem: *dicsőítitek* – és sajnáljátok. Hogy igazoljátok azt, amit Gellért megtagadott. De a fene Gellértbe, hát miért esett kétségbe, ha egyszer elkövette? Milyen becsületet akart megmenteni, amikor meghalt? Azt írjátok, hogy Révai is veszélyben forgott! Jézus Máriám, micsoda hősök voltunk! Nem igaz, hogy azért beszéltek a múltból, hogy okuljunk és okuljatok. Nem! Menteni akarjátok a bőrötöket! Nem hisztek egyetlen mondatban sem, amit leírtok szépségről vagy forradalomról vagy erkölcsről. Ez mind *nincs!*

Nem, már nem jelentenek semmit az öngyilkosok sem, vegyétek tudomásul. Gellért öngyilkos lett, és most ne dicsőítsétek a *Fáklyalángot*, mert a *Fáklyaláng* folytatása az öngyilkosság volt, a forradalmárok vériszamos útja – eltakarodott, hogy éljen a rend, amelybe az ország múltját akarta beépíteni, mint egy élő törzset egy halott épületbe (hisz valami ilyesmi lehetett a programja) – nem kellene a becsületes emberek! Azok kellene, akik tagadnak, a végtelenségig tagadnak. Nem mérce a jövő. Csak az van, ami van. Az 1925-ös párthatározat csak olyan, mint a charleston, amit most szintén újra felfedeztek. A mocskok bűze hatja át minden utcákat, hivatalaitokat és lakásokat. Nincs remény a számotokra. Azoknak van igazuk, akiknek már akkor is igazuk volt (kevesen vannak). Nem a megszedült moralistáknak, akik aztán levonják tettük következményeinek tanulságait. Gellért azért lett öngyilkos, mert még Sztálin is meghalt egyszer. Ezzel azt bizonyította, hogy akik Sztálinban hittek, becsületesek voltak – ez azonban nem igaz. Én is hittem, és most esküszöm: nem voltunk becsületesek! Csak forradalmárok akartunk lenni, mindenáron, csak hőbörögtünk. Ne ott keressétek múltatokat, sokkal előbb, a tisztánlátás ősi korában, valahol a teljesen elsüllyedtben. Major Tamás Bajor Gizire emlékezik – nem így volt, Tamás, nem így volt! A szocialista világ legnagyobb gondja most, hogy idehazudjon egy múltat – egy újabb bolsevik párt rövid történetét. A forradalom maga hazugság, ahogy van, egészben, és mert ezt nem mondjátok ki, csak fetrengtek és henteregték kínjaitokban.

Február 21.

Két délutánt töltött nálunk Majoros Jóska, aki jövőre tán a kecskeméti színház igazgatója lesz. Beszámolt Ruszt Jóskáról, és az én terveimről érdeklődött. (De azért rendes és okos fiúnak látszik. Bár ki tudja? Merhetek-e ma már csak egy ilyen egyszerű ítéletet is kimondani valakiről?)

Ruszt újabban mintha bujkálna előlem, mintha rossz fát tett volna a tűzre. Elolvastam a *Csendes Don* dramatizálásának első részét. Nekem ehhez semmi közöm. Sem az ő mítoszaihoz, sem gyötrött széplelkéhez, sem a bolsevik párt és az orosz nép ügyéhez. Mit akar ezzel? Kell ez valakinek? Nem csatatereken szeretnék bolyongani, hanem bújni egy legbenső zugban – nem ezért mentem Kecskemétre? Nem félek az egyedüllétől, inkább csak Hendrikjét félttem. Zűrzavar van mindenütt. Vekerdy könyvét gyönyörűséggel, meleg szívvel olvastam végig. Ivánnal hónapok óta nem váltottam szót. Írnom kellene, ez látszik az egyetlen lehetséges tennivalónak. Ruszttal most nem kívánok találkozni, úgy érzem, hogy az ő útja nem az enyém, és nem akarom megzavarni. Legalábbis e pillanatban így érzem. Másfelé kell mennie, mint nekem, és nincs

elég jó erőben, hogy elviselje az én befolyásomat. Nem tudom, hogy adhatnék neki valamit. Vekerdy úgy érezte, hogy a *Berenikében* azt próbálgattuk, amit kell, de a *Don* nem a *Bereniké* útja.

Végül is: mit tudom én, mi közöm ezekhez az ifjoncokhoz?

Németh Lászlót szívesen játszanék. Vagy a *Boldogtalanok*? Vagy az *Oszlopos*? Egy Ibsen? (Ruszt a *Brandot* emlegeti.) Vénnek érzem magam, és ez most jólesik. Fanyalgok mindenre, amit a világ nyújtani tud. Ez a színházi szakma, ez az egész szegény, fontoskodó, de valójában lenézett és a sarokba söpört szakma – meg van hülyülve, kergülve, hőzöng, kapkod, járhatja a száját. Az embernek nincs kedve odanézni sem.

Elolvassom a *Brandot*. (Ha képes leszek rá.)

Február 22.

Hosszú idő után ismét körülfutottuk a Balatont. Először láttam a tavat befagyva. Hendrikje mamája, Karcsi, Kriszta, Andris ott álldogáltak, üldögéltek a fehérségben; mi is leültünk egy vasszékre, de aztán átnedvesedett a cipőnk. Jimmy rohanguált a jégen, időnként megcsúszott, megfarolt. Habzsolva nyalta lába alatt a frissítő, hideg valamit. Aztán a bölcsős ringatózás a kocsiban, el Badacsony, el Szigliget alatt. Füreden még egyszer megsétáltattuk Jimmyt, a nap közben téli vörösen lement. Sirályok sereglettek a jégen. Messze benn egy család sétál, a kicsi gyereket is tisztán látni. A móló mellett korcsolyáznak, egy kisfiú vidáman seggre pottyant.

Életem egy bizonyos mélységébe vágyom. Ezt hívom úgy: „írni”. A „szocializmus”: a jelen felületessége. Megakadályozza, hogy eljussak önmagamhoz. Nem hagyja, hogy végiggondoljam gondolataimat. Nem hagyja, hogy lemondjak arról, amiről le kell mondani. A tévé és rádió frázisai, az írók silány „stílusa”, a színészek ostobasága és nagyképűsége, a kritikusok, a népszerű előadók és a szociológusok karattyolása mi más, mint zavaró „háttérzaj”?

„Visszamenni”? Igen. De hová?

Régi naplómban kotorászva pl. Iván: mi közöm hozzá? Hogy Hendrikje mit mondott, leírtam, a mondatokat, de mintha az agyam éppen szórakozott vagy benuult lett volna valami okból, nem hallottam meg, semmit se értettem meg. Lányom és Nagymama közel állnak. Miért éppen ők? Anyám még ma sem. Ferkóhoz szeretnék visszajutni, talán csak azért, mert nem tudok emlékezni.

Február 24.

A felszabadulás igazi jelentése talán az volt, hogy lefegyvereztük magunkat, elvesztettük láthatatlanná tévő süvegünket, minden varázsesszközünket, mindent, ami addig tartást adott nekünk. Nekünk? Nekem. Ekkor szüntetem meg ellenálló lenni? Hogy is kezdődött, ott, az első pillanatban, a világ megsemmisülése?

Február 27.

Johanna a Vígszínházban. Egy előadás, egy színielőadás. Ünneplőbe öltözött közönség – a Vígszínház közönsége! –, kivilágított, úri nézőtér, mesterségükhöz értő, jó színészek. Kútvolgyi Erzsébet talán több, mint egyszerű „tehetség”, de ezt még nem merném kimondani. Nem is lehet, mert amit láttam, annyira színház, és most valami kis- se unalmasat, de jól megcsináltat értek ezen, igazi „profi” munkát.

Kútvolgyi hihetetlenül kicsi, a mosolya kedves, a szeme ragyogó (az első Johanna, aki Shaw első jelenetét hitelesen el tudta játszani, akinek elhittem) – és ebben a szín-

te törpe kicsiségben férfias erejű hang. Amellett színész, túl a szerepen is valaki, valami, lehetőség, lélek. Később aztán – hisz semmi sem tökéletes – sírni kezd – mit tehetne? Valami lelepleződik. Amit látok, mégse más, mint az egyéniség adottságaival fűszerezett „színház”, ahogy ez meg van írva, ahogy ennek a Vígszínházban meg kell nyilvánulnia, némi mosolyok és elérzékenyülések – egy kellemes színházi este, melyből ma reggelre semmi se marad – ez a tény. Ez a kitűnő tehetség és tiszta szív odaadja magát – minek? Az úri közönségnek.

Az előadásnak egyetlen pontja van, ahol megszűnik a színház, és végre élünk: Tordy Géza mint Stagumber. Mindig gyanakodtam, hogy ezt a szerepet nem lehet eljátszani. Tordy azonban brutális, komikus, állatian valódi – ha ez nem volna lehetetlen, azt hinném, hogy nem is tudja, mit játszik, hogy maga Stagumber mozog itt és lelepleződik le teljes öntudatlanságában. Ez mind anti-Vígszínház. Tordy alvilági elszántsággal leleplezi saját brutalitását, közönséges elszántságát? Ahogy a gutaütésig elvörösödik, ahogy fenn hordja csúf orrát – ez igen! Ez nem „színház”. És aztán Farkas Antal hihetetlen sörhasa és bruegheli feje! A többi? Ártalmatlan, szelíd szórakozás.

Mégis... Muskát Lacival voltunk, előadás után feljött bablevesre meg viszkire. Ruszt Jóskáról pletykáltunk, mint mindig. Szóval mégis: ez a profi színház, ez a sok jó, drága, értő színész – és ezzel szemben a mi Ruszt Jóskánk, féltehetség rajongói között... Hogy él meg ez a két világ egymás mellett? Lézengő álmodozások... De nem ez a baj! Hátha itt nem is vakmerő, rongyos seggű, részeges, züllött népség indul harcba a tudó művészet ellen, hanem hátha a valódi posvány vagyunk, a kicsinyes, közepes vidéki posvány? A „feladás” kísértete is ott járkal Kecskeméten. És éppen most, amikor a „belső ellenség” megbukott.

Ruszt keresztre feszített doni kozákja?

Az a tegnap esti Vígszínház olyan meggyőzően volt, mi meg sehol se vagyunk – nincs is „mi”. *Nem tudtam elképzelni egy pillanatig sem, hogy a Vígszínház tagja legyek, inkább ezt: már nem vagyok színész.* Kiléptem – és nem volt hova lépnem. Apám, aki Amerikába szökött. A rengeteg telefirkált papír, a nagy regénytervek (egy filmforgatókönyv, az lett volna a címe: *Babuci*, állítólag anyám ihlette, valami olyasmi, mint az akkori magyar filmek). Meddő elmebaj. Naplóm marad az „utókorra”. Ezzel szemben egy valódi világ, megy a maga útján. Kis botrány: elmentünk Kecskemétre. Pesti kollégáim azóta még elégedettebben hancúroznak. A közönség megszólít, kérdezik: miért? Nem tudom megértetni velük. Igazam van? Nincs igazam? Ez nem kérdés. Valahogy majd eltemetnek, a *helyzet* szabja meg, csendesesen-e vagy csinnadrattával.

De tudok-e még csinálni valamit, ami igazolná életemet önmagam előtt? A *Hamlet* korszakának győztes törtetője után eljutok-e igazi hangomhoz? A világ meg én együtt döntünk. Ha a hivatalok lassú, türelmes munkával – ahogy szokták – porrá fűrészelnek, kit érdekel akkor, hogy igazam volt-e vagy sem? És mi az, hogy „igazam”? Ami nem testesül meg, az nem igazság, az nulla.

Március 11.

Milyen volt Ferkó viszonya a nőkhöz? Haláláig több nő huzakodott körülötte, feleségek és szeretők. Kellettek neki a nők, az biztos. De ahogy egy remetének kellene. Mindig egy lépés választotta el attól, hogy elmenjen ótvaros remetének, csak éppen nem tudta megtenni, mert a nők kellek neki. Valahogy így lehetett. Lappangó nőgyűlöletében, mely legtermészetesebben összefért a legromantikussabb szerelemképzelésekkel, volt valami irreális, mint abban is, ahogy a politikáról gondolkodtunk. A cse-

lekvés kötelező; egy bizonyos férfiideál lidérce (angolok!); az eleve lemondás – a „hallgatás”, a „csend”: a hallgató cowboy és valamiféle keleti filozófus tartásának mindig hősi póza; a reménytelenül is helyállás (valami magyar–angol szellemi rokonság, mint például a humorban is ez az összetétel – csakhogy az angolok *győztek* e jegyekben, mi meg mindig veszítettünk); és még mi? Zűrzavar. És mégis, *akkor* olyan természetesen voltunk azok, amik voltunk – képzeltük magunkat annak, aminek... Divat? (Szerb Antal.) Hogy eközben Ferkó szeretett-e igazán bárkit? Erre nem emlékszem. Többet foglalkozott a szerelemmel, mint amennyire szeretni tudott, az biztos. Elvégre a nők jelenléte mindig akadályozza a férfiakat, hogy a *szerellemmel* igazán foglalkozhassanak. (Trubadúrok voltunk – szökevények, az örök férfiimpotencia egy póza, ürügy a menekülésre – a hidegségre.)

Ferkó olyan *történelmi* figura ma már, mint egy középkori lovag – hisz nem kísérte-e oldalán a Halál (és valahogy még az Eb is)? Bölcsessége – függetlenül attól, miben volt igaza, miben nem – egyáltalában: *igaza*? Szkepszise...? Az volt-e? És mindez *regényes*. Negyvenéves korában meghalt, mégis úgy jár köztünk ma is, mint egy „Öreg”, mint Papp Laci: a múltból itt maradt, örökre legyőzhetetlen szikla. Bármennyire idejtmúlt: felettünk áll. Bármennyire romantikus: egy hajdani *megoldás*.

Hol ideáljaival, hol éppen realizmusával vonja kétségbe mai létünket.

Voltak kis úrilányok – Siófokon! A Balaton-part ligeteiben! Régi slágerek mesélnek e helyekről! – akiknek tündérsége elvarázsolta őt. (Két testvér: Albin lányok? Az egyikkel mintha csókolóztam volna én is? Vagy csak szerettem volna?) Ezek a lányok tán Angliára emlékeztették, talán csak az angol regények – nem az elsőrangú angol regények – nőire.

Aztán voltak nők, akik *jók voltak hozzá*. Megbocsátottak neki, rajongtak érte, ő elfogadott mindent, hisz ez hozzátartozott szerepéhez, különben is szegénységében volt valami a *kitartott* szegénységéből, nőktől, azt hiszem, mindent elfogadott. De az egész valami bosszankodó búcsú volt az ő részéről, a helyét nem találó arisztokrata nyűgös udvariassága, játék a formákkal, hogy ellenálljon a nihilnek.

Ott ült a kávéházban, körülötte *pesti* figurák, ő meg közben tudta, hogy Pest hamarosan romba dől; kitartóan hordta Angliában vásárolt zakóját, miközben tudta, hogy a birodalomnak vége. Közben lenézte Pestet is, a brit birodalmat is, mert míg megjátszotta ezt is, azt is, *tudta*, milyenek valójában, nem voltak illúziói. Semmiféle illúziója nem volt, legbarátibb levelei éppen a barátság tehetetlenségéről szólnak.

És „mégis”: ez a szó nekünk akkor jelentett valamit. De mégis alkalmazkodtunk...tam. (Elvégre ő meghalt, megölték.)

Rusznak ajánlom Vekerdyt, Botfalvy Zsuzsát, ezt meg azt. Ő nyafog, kitér: a „körül-mények”. Igaza van. Úgyse csinálja meg: ahogy „nem csinálta meg” Ádám Ottó sem. Nem csinálják meg. Rendet tartanak vagy isznak és pofáznak és nyafognak. A zsenik. Rábeszélem Valló Péterre: megváltozna a kecskeméti színház struktúrája, hangulata, megalapozná a jövőt stb. Ruszt nyafog, kertel, kitér – és leszerződött egy kis linkócit. (Elég teher vagyok neki én is.) Hogy ezzel eleve korlátozza magát a „vadzsenni” vidéki pitiánerségére? (Ahogy Ádám korlátozta magát a kellemes úri színházra?)

Az a kérdés, *ők* tehetnek-e mást?

Ferkó nem akarta bevallani teljes nihilizmusát. (Bár ez mégis gátolta annyira, hogy például ne legyen gazdag.) De hisz akkor még mintha lett volna remény! Remény volt,

hogy Pest romba dől. Majd: '45 után még itt élt körülöttünk a múlt. Mintha csak *helyreállításról* lett volna szó. Ferkó mégse tudhatott a lakótelepekről és a táborkokokról. Azért még ő is azt hitte, hogy Hitlert le lehet győzni. Tudta, hogy valami helyrehozhatatlan történik, de sejtjeinkben mégis ott élt a „mégis”. De hisz „múlt” vagy „jövő” nem számítanak az ilyen „nagy öregeknél”. Hogy Ferkó éles esze nem vonta le a végső konzekvenciákat? Dehogynem. Istenről mindent el tudott képzelni – önmagáról valóban nem.

Zúrzavaros nőügyei? Megvetette a nőket, és rajongott értük, ahogy senki, rabjuk volt – és bálványuk. Hogy ez nem logikus? Először is az. Másodszer: *az volt, aki*.

Március 12.

Nem sóhajtok vissza semmit. De csak arról beszélhetek, amit látok: arról, ami *volt*. A jelen mulandó és felületes. Hogy Kecskemétre mentem, mit jelentett? Futottam az „új áramlatok” után, mint például Major? Nem, ellenkezőleg. Ádám Ottó afféle békés öregkorba térített volna szelíd szóval. Ehelyett megadtam saját magam új körvonalait, ahogy megadtam az akkori körvonalaimat a *Hamlet* idejében. Leválasztottam magam, nem csatlakoztam: magányosabb lettem, mint voltam. Lemondhatok már róla, hogy továbbra is a jelenben botladozzam.

Hendrikje egyetlen pillanat alatt ugyanolyan szép és kívánatos lesz, mint bármikor. Nem, ez nem egészen igaz. Másként szép, másként kívánatos. Öleléseink gyorsak mostanában, és felszabadult nevetésbe torkollnak. Mintha kinőtte volna histériáit, mint ha megerősödött volna szerelmében.

Álmaim még vannak néha. (Ma például Domjánról álmodtam valami szerelmeset, csak később csodálkoztam: hiszen meghalt! Első, régi feleségem is szerepelt, Rákosi Mari. Furcsállottam, hogy az emberek még mindig emlékeznek arra, hogy ő a feleségem volt. Viszont azt, hogy Domján milyen odaadóan közeledett, mindenáron közölni akartam Hendrikjével, de nem sikerült őt megtalálnom.)

Most elhiszem Hendrikjének, hogy örül, ha a másik szobából hallja az írógépem kopogását. – Ilyenkor tudom, hogy nem emésztet magad. – És ragyogó arccal: – Ugye tudod, hogy ez milyen gyönyörű? Hogy annyi év után is így...

Inkább csak néhány szokása idegesít. Például amikor együtt sétáltatjuk Jimmyt, és ő a kezem fogja, akkor ezt érzem: „Így a kispolgár sétál, nem egy tengerész!” Miért nem szereti, miért nem tetszik neki, hogy én séta közben zsebre dugom a kezem? *Miért fog?*

Március 19.

Jimmy elvadul a mezőn.

Falja a kecske- meg tehénszart; sunyítva szövik odébb, ha közelítünk. Másfél-két óra hosszát próbáljuk befogni – lehetetlen. (Hendrikje mamája és Karcsi van velünk.) Próbáljuk odacsalni sonkával, kenyérrel, végül így sikerül: Hendrikje szinte őrjöngve megveri: csupa hiba, bűn, a „kutyakomplexum” beteljesedése? Lidércnyomás, az élet teljes csődje: „nem szeret” – gyűlöl! Ő is jellemtelennek tűnik, és ez nem lehet születési hiba, ez nevelés, viszonzása valahogy igazi lényünknek. Hol a Jack London-hős? Hol a férifibarát? Hol gyermekkorom minden romantikája? Beülünk a kocsiba: itt hagyjuk.

Nem fut utánunk! Inkább elszabadulna, tőlünk! Majd úgy döntök, hogy inkább itt éjszakázom ezen a réten, a szemerkélő esőben, de nem hagyom el.

Magyar Elektra és Karnyóné a Nemzetiben.

Sokkal jobb, mint a Madách előadása. Törőcsik az *Elektrában* nagyon jó. A *Karnyóné*-ban hamis: ez a tipikus eset, mindenki el van bűvölve a művésznőtől, hogy komédiázik, holott nagyon primitíven és rosszul csinálja. (Különben is van a játékában valami ellenszenves: a „nagy színész” öntudata, ami R. Évánál érzelmesség, az nála fölényeskedő agresszivitás formájában jelentkezik. Mindkettőnek a tehetetlenség az oka, amelyet rejtegetni kell.

Máthé Erzsik remek. Major hihetetlen jelenség. (A tapsnál felém köszön: öregszünk?)

A *Karnyóné* a jobbik előadás.

Ez legalább tehetséges és jó szándékú színház, amit itt látunk, illetve igyekszik, komolyan akarja venni magát. De azért itt is volt valami leverő. Talán azért, mert félig, ha megtelt a nézőtér. (A Madách zsúfolásig volt, a Madách „közönségével”.)

Othello. (A Madách előadásának közvetítése a tévében.)

Huszi a darab elején kitűnő. Főlényesen lekörözi az egész előadást, rendezőjét és minden kollégáját. (Mellesleg ismét látom, hogy mi mindent leste el, lopott – vagy hogy mondjam? – ez a fiú tőlem. Ez még jól is esik.) De azután ő is besodródik valami meszterkelt és fölösleges „felfogás” zsákutcájába. (Különben is: lehet egy Shakespeare-darabot elejétől végig jól eljátszani? Ebben a szerző is gyanús nekem: legtöbb darabját végül csak „lebonyolítja” ő is.) Azt hiszem, épp ez az, amit a kritika olyan „érdekesnek” talált: hogy Ádám Ottó „felfogása szerint” Jago szereti Othellót, és ez a mélylélektani bravúr megvilágít mindent. Voltak, akik épp emiatt tájékozta az előadás ellen, mondván, hogy Ádám a karrieristákat veszi védelmébe, valami kormánypárti szándék szerint. Lehet, hogy ilyenfajta „felfogásról” szó esett a próbákon vagy a nyilatkozatokban, de az előadásban ilyesminek nyoma sincs. Legfeljebb annak, hogy egy ponton túl valami érzelmi túlfűtöttség jelenik meg Huszi játékában, amit én inkább azzal magyaráznék, hogy a színház, a rendező és a színészek játéktípusa egy ponton túl nem bírja a shakespeare-i terheket, ilyen érzelmes természetességgel és közvetlenséggel csak egy darabig lehet megbirkózni az anyaggal, és a továbbiakban már nincs gógyi, hogy a jeleneteket valóban felbontsák, gyakorlati játéknyelvre fordítsák, hogy valóságossá tegyék, ami történik. Ehelyett megjelenik az a túlfűtöttség, amit Ádám annak idején száműzni akart a színházból. Vagyis: ő, aki oly okosan látta, hogy Brook mitől jó, és épp ő, aki velem szemben védte ezt annak idején stb. Hogy a fenébe van hát, hogy most éppen ennek állja útját? Annak, ami a színház köznap nyelvű lett azóta? Miféle zavarok mozognak bennünk? Hogy kavar meg bennünket az ideológia? Hol kezdődik a „felfogás”, és hol végződik a tehetség? Ádám vajon miféle ijedtség miatt törődik bele ebbe a hollywoodi giccsbe? Vagy ez az ijedtség sem igazi, csak ürügy?

De ez már mind pszichológia meg hülyeség. Lényeg, hogy egy tehetséges fickó megüt egy új, „természetes” hangot Jagóban, mellette egy ódivatú Othello unalmassá és megszokottá fakul, aztán – amikor a dráma ennél többet is követelne, Jago maga is elkezd Othello stílusában lihegni, csak éppen egy kissé polgárabb arányokban és így a körüti közönségnek megfelelőbben. A többi szereplő, a díszlet, a megoldások ebben ugyan siralmasan közepesek, valóban a sóherebb fajta amerikai történelmi filmek mo-

dorában; Kalocsay Miki még jónak mondható. (Ő meg felháborít: olcsóbban adja tehetségét, mint kéne.)

Az *Othellót* a tévé a Színházi Világnap alkalmával mutatta be, Illés Endre köszöntőjét Huszti Péter olvasta fel.

Sokáig haboztam, elküldjem-e Mihályi Gábornak a hozzászólásomat *Hamlet*-tanulmányához, most már örülök, hogy – Hendrikje unszolására – végül is elküldtem. Ma – három nappal és az *Othellóval* később – jobban kiállnék Ruszt és a „vidékiek” mellett. A közvetítés után Olivier képeit nézegettük: nem ártott neki az idő, Brook és a kollégái sem.

Március 28.

Szép nap. Egészséges, szép délutáni ölelés. Belemerülés a jelenbe. Hendrikje elragadó és gyönyörű. Jimmy ragyogóan barátságos pofával néz ránk. Jókat alszom. Amikor délután felhúzom a redőnyt, a bútorokra, a falra, az ágyra a nap csíkjai helyezkednek – ide várom a meztelen Hendrikjét. Akár nyár is lehetne.

Március 29.

Állapotaim nevetségesen változnak, minden változással változik világnézetem is. Egy világnézet nem más, mint néhány témára vonatkozó néhány frázis. Mintha magamban morognék, zsörtölődnék, szenilisen.

Eszmecsere nélkül az ember nem tudja megkülönböztetni rögeszméit a gondolkozástól. Gondolkozásunk is csak feladatokkal működik.

Március 30.

Néha szinte elviselhetetlen.

A feszültség? Az unalom?

Hendrikjét ugyanaz kínozza.

Jimmyt sétáltatjuk. Vagy azt sem.

Csaknem nyári idő van ma.

Mintha készülnék valamire. Amint elkezdem, már elviselhető lesz. És közben elmúlik az élet. (És én még – állítólag a munkálkodók, sőt: alkotók közé tartozom!)

Közben – tegnap? tegnapelőtt? – vannak napok, amikor jó létezni. Egyszerűen létezni! De ki emlékszik ma már?

Legjobb lenne „megírni” a naplómát. Sose juthatnék a végére – és ki kívánhat ennél többet?

Csak a régi napló általában: „*kínos*”. Ez az: KÍNOS! Mintha ma mégiscsak szabaddabb volnék. Ha elkezdeném „megírni”, magamra zárnám a tömlőcajtót. Mit áldoznék fel néhány frappáns mondatért?

Bizony, inkább meteorológiai jelentéseket kellett volna kommentálni! Hét napja látom az árnyékomat, mert süt a nap! Leülök a Múzeum-kertben, fel se kell emelnem a fejem, a galambok árnyéka repül végig a platánok felett, vízszintesen repül az árnyék, a madarak formája: a test és a két szárny.

Este pedig, mikor leviszem Jimmyt még egy pisilésre: kis szél is van, és a csúf, förtelmes, autókkal eltorlaszolt utcákon egy idegen szellem jár ide-oda, ez a kis szél, más a minősége most a levegőnek, nem egyszerűen a kora tavaszi meleg, ez valami jelenlét, felemelem a fejem, és a házak összetolakvó homlokzatai közt az ég egy fellelhető

kis darabját keresem, igen, felemelve a fejem és a mocskokban gázolva, mint Iván írta, mintha legalább rajtam söpörne végig... Minek nevezzem ezt a gyalázatot? Ragasszam homlokára politikai elnevezését? A festők nevét használom ellene: Cézanne, Rembrandt, Manet... Kinn fú a szél, megdobogtatja a szívem, sose volt ifjúságom csatangolna ott kinn, az utca változatai közt...

A vitorlákat én csak távolból láttam, én nem vitorláztam, csak örökké festettem őket a távoli párákban.

Mellékesen legyintek minden sikeremre. Nekem Hendrikje sikere kell! Az én elégtételelem csak az lehet, ha Hendrikje virágzik ki, mint a legvakmerőbb és nagyszerűbb színész. Ez valahogy összefügg az *egésszel*.

Nemtudomhogyhívják Ági testével mindenféle gyerekes műveleteket szeretnék végrehajtani – a többi csak hiúság. Érzelmi zűrzavar, itt maradványok még papa-mama-időkből. Gyávaságom inkább csak egy gyerek elveszettsége a felnőttek világában, méghozzá kétarcú infantilizmus: a kalandfilmek angolszász hőseinek infantilizmusa másrészt a kétbalkezes könyvmoly infantilizmusa egyszerre. A „nagy művészet” csak kényszer: az egyetlen irány, melybe mozdulni tudtam, de nem az, amely irányba mozdulni vágytam. Csak pótlék a giccs helyett. A giccshez nem vagyok elég tehetséges. A „realitás” gusztustalan szagú kényszere. Olyan vagyok, mint az „emberek”, másra képtelen vagyok.

Ferkóról írogattam nemrég. (Iszonyú kevés konkrétumra emlékszem. Miről beszélgettünk?) Gyurka is eszembe jut. A szabadság egy-egy villanása egy-egy arc fényében. Mennyire más az ő „szabadságuk”, mint például Ruszt Jósikáé! De ez a szabadság nem is ők voltak, inkább a hamuba sült pogácsa, amit vándorútjaikon a tarisznyájukban hordtak. És saját múltam, életem, ez a felfelé ívelő karrier, ez a figura, akit a nők imádtak, a férfiak érdekesnek találtak, hogy tiszteljék vagy gyűlöljék, mi ez az én szívemben? Egy megszállott ostoba, egy zűrzavaros, aki a tiszta értelem vagy egy tiszta érzélem sugarára vár, hogy megvilágosodjék, egy kívülről jövő pillantásra, magányos ember vágya lenni, a fákkal és ágakkal rokon, aki nem handabandázik már.

Elegem van az értékítéletek fülhasogatóan hamis visításaiból, a meggyőzés erőlködő hisztériájából. A bizonykodásokból. Meglepődnek, hogy tagadok? Miért nem lepleztek le, amikor állítottam? Vigasztaljam tovább is a nőket, amiért más nők is vannak a világon? És hasonló ökörségekkel foglalkozzam? Ruházzam fel őket erkölcsi kiválósággal, hogy indokoljam, miért nem fektetem le mindet? (Mert nem tudom!) Minden olyan egyszerű, és ráadásul mindent rég tudok. Élünk és gondolkodjunk egyszerűen, az istenért!

Miután mindezt végiggondoltam, egyszerűen és tisztán szeretem Hendrikjét, elégedetten, örülök, hogy belép a szobámba, és megkérdi: – Szeretsz? – mert mondhatom: – Szeretlek.

Három kis ágat hozott a szobámba, apró, zöld bimbókkal.

Ezek a szép képek a szép könyvekben (Pissarro) – kinn a tavaszi fények, bármikor ki léphetek, és elérnek –, Hendrikje *jelenléte* megnyugtat és dédelget, mintha egy gyerekkori állapot térne vissza, de annál nyugodtabb, félelem nélkülibb... Hisz akkor is éreztem az állandó fenyegetettséget. Talán: apám bármikor beléphetett... talán a fasizmus... talán csak hogy tudtam, előttem a nagy feladat: élni kell!... míg most... mint-

ha mindig elég zsebpénzem volna, hogy beszaladjak a városba és vásároljak valami játékot, amire azelőtt nem tellett... hogy holnap elkészülnek új ruháim, és fizetek. Apám és anyám halott, nem tartozom nekik felelősséggel! Vakáció, melyet nem zavarhat meg semmi és senki.

Amikor megszöktem katonáéktól, és egyszerre lehetetlennek tűnt, hogy visszamenjek, akár az is, hogy visszaüldözzenek vagy vigyenek... Ez talán hasonlított diákkori iskolakerüléseimre, amikor azért nem mentem iskolába, mert *képtelen voltam rá!* Nem vássottságból, nem a szabadság szeretetéből (hisz gyötrődve, leigázva lógtam), egyszerűen képtelen voltam rá, hogy átlépjem az iskola küszöbét! Nem a tanároktól féltam, nem a feleltetéstől, inkább mintha az osztálytól féltam volna, diáktársaimtól... A versenytől? Ha rég nem voltam a Rádióban, akkor érzem ezt a valamit színésztársaim közt. Félelem és undor érzése rohan meg, ha meglátom Básti Lajost. (Miért éppen őt?) Megkönnyebbülök, ha nem kell neki köszönnöm (szerintem segít ebben: úgy tesz, mintha nem venne észre). Talán az idősebb, erősebb iskolatársak, akik kínoztak minket, kicsiket?) És most erről elgondolkoznom érdekes és öröm.

Örülök Pissarro képein bizonyos *domboldaloknak*. Ezek is diákkoromból, Fehérvár és Egerszeg környéke. Ma már oly ritkán nyújtja ezt az örömet a táj. Egy-egy pillantást vetek ezekre a képekre (azt is elég ritkán az utóbbi időben), és már érzem a friss levegőt, kis szellőt is, napsütést – és az *árnyéket* a napsütésben –, és egyben egy szerelmes kaland lehetősége a táj szögleteiben – az *ifjúság?*

Amikor arra gondolok, hogy majd írok, mindig erre az érzésre vágyom, mintegy belepne a varázstükörbe, bármikor, írni, az bűvös ige, hipp-hopp, írni: az ez!

Talán valamikor így képzeltem a színpadot is, a filmsztárok életét, ők kalandoznak, vágatnak, gyönyörű és pajtási kislányokat ölelnek, hétköznapiak nélkül...

Bizony nem tudom, apám és anyám (mindketten) hagytak-e más örökséget a szívemnek, mint terhet és felelősséget? Nehéz emberek voltak.

Április 3.

Tavas van és nyári meleg.

Reggeli sétánkon egy „festő” – hát ez meg ki? Koldus? (Nem is az, hogy pénzt kér, inkább hogy azonnal személyi igazolványát mutatja és valami cédulát, amit nem nézek meg.) Törölgetem a szemem, hisz a legkisebb szélről már őregezen könnyezek, erre ő: – Leköptem? Nincs benn a fogsorom – mondja székenkezés nélkül. Csavargó kutyája van, ő hatalmasat ráhorkant, amikor leszalad az úttestre. Részeg? Valószínűleg. Ami ismerős: a nyelvazete, a kifejezései, régi művész – ifjúságomra emlékeztet, talán mozgalmi figurákra is, ilyenek voltak a Mocca eszpresszóban. Aczélt, Illés Endrét meg Mezei Mariskát emlegeti. – Eljátszok magának egy jelenetet Grillparzer *Medeájából* Jászai Mari stílusában! – És játszik, ott, a Duna-parti járdán, jön mellettem, és szaval: – Jaaasooon... Jaaasooon – Tudok egy dalocskát, hallgassa meg – és rázendít: – Fel, vörösök, proletárok! – Amikor elválnunk, magasba emelt kézzel még hosszan in-tegetünk egymásnak, távolodva kutyáinkkal.

Meg akart vágni. De mintha nem ez lett volna fontos neki, inkább a közös szótár használata. Mellén, a blúzán valamilyen aranycsillag. A szeme világos, és mint bizo-

nyosfajta részegeké, bátor, vidám, fiatalos. – Jobb Hamlet volt, mint Sir Laurence...
Vass Éva a felesége, ugye?

Mi lett belőlünk?

Egyet már tudok: a „nüanszok” nem változtatják meg az igazi tényeket. Szívem is tudja már. Ha az ember lép egyet: megnősül, elmegy egyik színháztól a másikba, ha az ember szakít, ha az ember új kapcsolatokat köt: ezek a hangsúlyos dolgok. És lassan az ember természete is szert tesz a hangsúlyozás képességére.

Április 4.

A tévében egy angyal, csodálatos fiú zongorázik. Közben verejtékezni kezd az arca. Ilyen fiúkról írtam volna regényt, amikor még azt hittem, hogy én is ilyen fiú vagyok.

Ez a gyönyörű fiú és ez a gyönyörű zene együtt.

Ismételten a kérdés: meg tudnám-e írni Fabrizio del Dongót?

Kispolgári életet élek. A forradalom semmibe foszlott, vállaljuk a konszolidációt. Akkor miért nem fogadom el Ádám Ottót és Aczél Györgyöt? (A tévében látom, amint emlékműveket koszorúz.) Mít csinálnék Kínában? Vagy ha fasizmus lenne?

De hát csak úgy hordom a lázadó szerepét, mint gyerekkoromban hordtam volna – ha már akkor lehetett volna ilyen kapni – a gyerekeknek készült indián ruhákat? Fé-nét! Miért kéne változtatni?

Miért kéne elfogadni a választéket?

Kecskemét rendbe hozta a lelkiismeretemet. Színész vagyok, és író lehetek? Elmegyek a forradalmár Ruszthoz vidékre – és belvárosi szabónál csináltatok ruhákat, mint boldogult úrfikoromban.

A pártiskolán csak gyáva stréber voltam.

Az illegálitást se bírtam soha.

Műveltségem ábrándos zűrzavar.

Április 5.

Macbeth. Egy embernek nincs igazi ambíciója, de tettet. Hamlet, aki megpróbál nem ő lenni.

Iván beszámol berlini útjáról, a Brecht-színházról.

Most értette meg a németeket, a Wedekind-előadásban: Goethében ugyanúgy a *rend* örülete, mint Hitlerben.

A német szocializmus fellelkesíti: mégis lehet ebből a dologból valamit csinálni?

Mit kezdhethünk mi, züllött, nyalós és lapuló magyarok a német szocializmus „példájával”?

Mit kezdhethünk önmagunkkal?

Fúró, kicsinyes urambátyámvilág. Vidékre húzódni, mint egyes magyar művészek mindig?

Iván elutasítja magától a „művész” gondjait. Azért panaszkodik, mert rosszul nyomják a lapot, mert nem kapni olyan cipőt annyiért, mint Berlinben, mert az ő kötetére nem jut annyi papír, hogy minden versét külön lapra nyomtatnák.

Kérdik: „Jövőre is Kecskeméten maradsz?” – vagy: „Mikor jössz a Nemzetibe?” De hát olyan nagy dolog ez, hogy Kecskemétre szerződtem? Nem tudják felfogni, hogy én *valóban* odaszerződtem? Ez nem trükk, hogy kitoljak Ádámmal, nem taktika, nem ügyes kerülő út („miért nem leszel igazgató?” – kérdik a „ravaszabbak”). Ez életem egy *valódi* lépése, tény, nem célzás semmire, nem *jelent valamit*. *Valóban* nem tetszik nekem, ami Pesten történik, nem elégít ki; *valóban* unom, amit itt kínálnak; *valóban* vágyom egy igazabb színházra, társulásra. Mint ahogy annak idején én *valóban* szerettem volna kommunista lenni, még akkor is, ha ez végzetes tévedés volt, hisz én nem lehettem, nem is voltam kommunista. Hogy az én életemet *valóban* nem tudják és valamiért nem is akarják tudomásul venni: lehet, hogy ők nálam is jobban tudják, milyen gyáva vagyok.

Aki a körön belül marad, az hiába berzenkedik, mégiscsak belül marad. (Mióta visszaverték a „vidék támadását”, már nem is érzik olyan rosszul magukat Pesten.) Egy ilyen okos fiú, mint én, komolyan veszi a pofázást? Ugyan!

Nem arról beszélek, hogy a színészek ilyen vacakok, én meg ilyen hős vagyok. Csak az illúziók hatalmáról. Nem az én lépésem az illúzió. Tudom, hogy mit sem veszthetek, illetve, amit veszthetek, az az én számomra ebben a pillanatban nem érték: ez nem illúzió. A pesti, kisvárosi siker és a vele járó anyagi konc: ez az illúzió.

Április 16.

Hétfőn eltörtem a lábam. Azóta feltámasztott lábbal fekszem, Howardot meg *Az ördög sarkantyúját* olvasom. Hendrikje gondoskodik rólam. A tétlenségtől és unalomtól agresszív vagyok. Itt volna az alkalom, hogy írjak, de csak hülyülök. Ez talán életem alapszöveve, sajnos. Tele gonosz indulatokkal. Minden homályos. Meghatározott. Semmi szabadság. Tehetetlen lustálkodás és sodródás: ez az életem.

Április 20.

Iván tanulságai a brechti színházból: az írói mű kész van, folytatni kell – és ma! – ameddig el tudjuk gondolni.

Az írói műről legyen néhány határozott és tiszta tudásunk.

Amit megteszünk: legyen tiszta és végletes, határozottan végiggondolt. Körvonalatlan, eldöntetlen és homályos foltok ne maradjanak.

(Én gyakran „túlgondolom” a dolgokat: sok olyasmi jelentkezik, amit játékkal nem tudok tisztán megvalósítani. Felesleges „megérzések”.)

Ebben Brecht nem különbözik Oliviertől.

A színházban is érvényes, hogy a művészet kíváncsian önmaga felé fordul. A mondanivaló bizonytalan, de a nyelv támaszt ad. A színház valóban fontosabb, mint az élet!

Április 21.

Mihályi Gábor „posztimpresszionista” jelzője talán nem is rossz? A Madách nekem nem egyenrangú művészek társasága volt, hanem fészek, ahol kikölthettem a magam kakukkozását. (Ádám csak a saját fiókáit védi.) Érzelmes hazugság, amikor azt mondom, hogy ehhez vagy ahhoz a társulathoz tartozom. A Madách azért volt, hogy én legyek! (No jó, ez történelmi szempontból pofátlan hazugság és tévedés, de ki törődik a történelemmel?) Önvédelemből fújom fel magam körül a Madách legendáját. Önvédelemből hirdetjük, hogy szeretjük ezt a mindenáron-hazát, ezt a kicsinyes bölcseséget.

Még csak egzotikusak se vagyunk.

Az Isten verje meg, hogy ebből a veremből nem lehet kibújni!

A kultúrpolitika azért van, hogy ne lehessen.

Beszélgetésünk nagy részében Ruszt Jimmyről beszélt, ő okozta a lábtörésemet, és abban, ahogy a kutyáról beszél, a közőzködő gúnyban éreztetni akarja, hogy Jimmy az én „polgári” énem szimbóluma. Ostobaság. Egyrészt egy kutya, egy állat: az én szememben egészen különleges életszférá képvisel, éppen hogy valami kalandosat, egyben „ősit”. (Érdekes, hogy se Ruszt, se Iván nem szeretik az állatokat – van ebben valami „kulturált” – de ez se igaz –, jó lenne ezt megfogalmazni.)

Ostobaságnak tartom ezt a „baloldali”, „felszabadult” és „felszabadító” filozófiát, amivel ez esetben Ruszt támadja a „konszolidációt” – méghozzá egy kutya „személyében”.

Szabad csak akkor vagyok, ha játszom vagy írok.

Zavar, hogy Ruszt mindig ködösít. Ivánhoz és Vekerdyhez szoktam, nem tudok párbeszédbe kerülni az ő általános fecsegésével. Egyszerűen untat. A taktika mindig untat.

Ruszt jó. De miért kell ehhez a jóhoz a *szubjektívizmus*?

Az egész országot valami rózsaszín köd üli meg, minden fájdalmat, szót, gesztust eltompít – a mindent – mint a vatta – körülvevő, minden szabad teret betöltő *hazugság* – hallgatom a szavakat – ülök és hallgatom – és émelygek!

„Ehh, védett korban” vagyok már, mitől félek? Szolzsenyicin mégis tett valamit? Most úgy érzem, igen. De sehol nem akkora a csend, mint Kádár János birodalmában. Ezt a csendet védik, óvják az okosok. De én ezt a csendet utálom. Valahonnan saját múltamból áramlik belém az igazság. Egyszemélyes igazság? Lehet: de nincs másom. Nem jövök zavarba.

Egy bolgár krimi (és a szocializmus): a szocialista rendőrfelügyelő úgy beszél, mint amerikai kollégái a krimikben; csak éppen: az amerikai Nixont szidja, a bolgár Ade-nauert.

A nyugati detektív legalább egy ponton megérti a bűnöző nyomorát; a bolgár erkölcsi fölénnyben van.

Mindezért a bolgár detektív nem hiteles, csak utánczat. Jó tanuló. De nem meri vállalni ezt a szerepet se, a rossz tanuló modorát utánozza, hogy ne utálják. A szocialista detektív nem meri nyíltan bevallani, hogy szocialista, mert fél, hogy akkor nem veszik meg a könyvet.

A bolgár könyvben a bűnözők: mulatókba járó „huligánok” vagy értelmiségiek vagy lecsúszott volt urak, esetleg gyűjtögető kispolgárok, a társadalom kivetettjei. A nyugati bűnözők kitűnő társadalmi helyzetben vannak, ők az „urak”.

A bolgár krimi ellenzékinek álcázza magát, nem mer nyílt arccal megjelenni (mint ’56 után a kommunisták: plakátjaik az ellenzéki plakátokat utánozták).

A szocializmus nem képes kitalálni semmiféle népszerű műfajt, még egy krimit sem. Mindent abból a nyugati mintából lop, amit közben lepocskondiáz.

Április 29.

– A lábával lélegezzen! – mondja Botfalvay Zsuzsa, és lábam abban a pillanatban súlytalanul felemelkedik.

A színészet az önmagunkkal foglalkozás mestersége.

Latinovits agresszivitása: tehetségének forrása. Ő tudja, hol találja a tehetségét. Ha elvágják tőle, meghal. De ezerféleképpen megközelítheti, sose lesz unalmas.

Légy bátor! Add oda magad a feladat kicsiségének! Ne törj nagyra! De ne is félj a nagytól, ha egyszerre megjelenik előtted! Csak akkor tárul fel, ha a kicsire figyelsz.

A pedagógia mindennek az alapja. Állandóan előlről kell kezdeni. Új és új utat kell vágni az önkéntelenhez.

Április 30.

Grotowski: ha mindezt tudnám, tovább tudnék menni. De előbb ezt kéne megérteni. És Ruszttal is megértetni; reménytelen.

Nem azt kell tudni, hogyan kell valamit csinálni, hanem azt, hogyan lehet leküzdeni, ami akadályoz. (Így ismerem meg magamat. Ez a „kiszolgáltatottság”.)

Le kéne fordítani a könyvet. Lehet, hogy már lefordították? De minden írást elnyel a többi írás. Vekerdy könyve is eltűnt.

Latinovits remekül tudja megszabadítani magát a mikrofon hatásától. Mindig hatásos agresszivitásának egyik fő forrása ez. A mikrofonnak köszönhető, hogy csak az állkapcsunkkal beszélünk. (A szinkronban például arra kell ügyelni, hogy ne a mikrofonnak, ne is annak a szereplőnek beszéljünk, akit mi játszunk, hanem a partnernek. Milyen bonyolult fantázia – feladat: odaképzelné magam a vászonra és az ottani partnerre figyelni –, miközben az „én” szájmozgásomat követem! Erről kéne beszélni, talán izgatottá lennének. De mi lenne az eredmény, Úristen?!

Mennyi tudálékosság! Végül mennyi csömör és visszakozz! Vissza a rutinhoz: mindennek ez a vége.

Major – vagy Zsámbéki! – politikai ambíciókat élnek ki a színházban. El kell kerülnöm az ilyen rendezőket. Holott valószínűleg ezek „győznek”.

Nem gyávaságból kell elkerülnöm őket. Hanem mert a vita lehetősége már kétségbe vonja egzisztenciámat. Márpedig mindennek ez a nyitja: hogy jogom legyen saját egzisztenciámhoz! Megszűnik a vita: én játszom, én írok, szerelmi életem olyan, amilyen stb. Saját utamon járva hogyan ütköznék össze bárkivel? (Legfeljebb kiirtanak.)

Csak ha ezt kiharcolom magamnak – illetve, ha ebbe beletörődöm: akkor tudok valóban azzal foglalkozni, ami engem érdekel.

De ha nem vagyok ütődött, azt tudnom kell, hogy az élet, a közeg, amelyben élek, környezetem, minden és mindenki: az ellenkezőjét akarja!

Szentkuthyt bizonyára segítette határtalan műveltsége, hogy talpon maradjon. Román Gyurit nemcsak megszállottsága, süketsége is: vesztélytelennek látszott. De én félig-meddig mégis be vagyok falazva. Nekem újra meg újra le kell választanom magam. Ölelés, szerep, baráti szó csak akkor hiteles, ha előbb megtörténik ez a „leválasztás”. Ez bizonyos túlhangsúlyozásokhoz vezethet.

Ruszt tud bánni az emberekkel? Egy éve – úgy látszik – belevesztett ebbe a mesterségbe. Felfegyverezte magát, és nem tudja letenni a fegyvert? Bolyong. Én is, társulata is úgy érezzük, hogy „elhagyott” minket. Ez még jobban kiszolgáltat minket, hisz vágyódunk utána. Ezzel azonban éppen értékét veszti, hisz mi szabadságot vártunk tőle. Amellett az egész még „vidéki” is. „Vidéki” tirannus?

Lábtörésem önmagában még csak rendben van, de a gipsz alatt még érgyulladást is kaptam, nem szabad mozognom. Reggel, amikor a postás csönget, kisietek, és eközben itt a görcs. Tehetetlen dühöt érzek, hisz rég volt bennem ennyi vágy az aktivitásra.

Hendrikje csodálatosan viselkedik. Nagyon szeretem. Mint nőt „még mindig”, mint embert, egyre jobban.

Reggelente a galambok itt vannak, szinte az arcom mellett, de az ablakredőny mögött, a pléhpárkányon, nagy szárnyaikkal váratlan keményen csapva pléhre, fára – mintha a tollak csontok volnának, akár csontvázak tánca is lehetne ez a zaj, mintha be akarnának törni, és közben torkuk szakadtából trombitálnak: nem is galambok, hollók, ke-retlegetények – de milyen jó rájönni, hogy a tavaszi reggel hűvös fényeit jelentik! Itt élek, ötemeletnyi magasban, ahol a madarak a közelségtől természetellenesen nagynek látszanak.

Hogy Hendrikje ott alszik a másik szobában, oly szívet melengető, mintha anyám aludna ott.

Tegnap fehér fürdőköpenyében jött be. Az ablak, ott, közvetlenül mellettünk szikrázott a tavasztól. A köpeny szétnyílt, lekerült a testről, és ő már fölöttem trónolt. Kifakadtam! – és felkiáltottam. Teljes volt.

Május 3.

Tegnap Hendrikje jót mondott: – Hogy milyen gyerekek vagyunk! Felmentünk Ádámhoz azzal, hogy két év fizetés nélküli szabadságot kérünk. Márkus Laci biztosan tudta volna, hogy ilyesmi nem létezik. Mi történt? Végül Ádám Ottó mondta ki, hogy „mentek vagy maradtok”. Ezek után ha inkább maradtunk volna, akkor se tehattünk volna mást, mint hogy mentünk, hacsak nem akartunk teljesen behódolni.

Ruszt Jóska nem válaszol a levelemre. Ha benne is csalódunk, teljesen védtelenek leszünk. Micsoda elbizakodottság, hogy egy lapra tesszük fel az életünket! De ez erősebb nálam, úgy látszik, ez már kívül esik megfontolásaim határán.

Mióta eljöttünk a Madáchtól, egy percig se szűnt meg az érzésem, hogy „jól tettük, jót tettünk”. Hihetetlennek tűnik, hogy bírtam elviselni, hogy ott voltam. Igen, mind tudjuk, hogy be vagyunk kerítve, hogy minden lépésünk kényszerlépés. Mégis, mióta Kecskeméten vagyunk, a szabadság jelenlétét érzem életünkben. Számomra ez a szakítás valószínűleg többet jelentett, mint azt, hogy elmentem egy színháztól.

Hendrikje elvitt kirándulni. Jimmy időnként elszunyókált ott az első ülésen. Visegrád mellett, egy erdei pataknál kiszálltunk. Begipszelt lábammal bicegtem néhány lépést. Hendrikje Jimmyvel futkározott. Ezeken a kirándulásokon minden Hendrikje ajándéka: a kilátóhelyek, a tájak tágassága, a fák és dombok, a kocsi kellemes és puha futása, a szótlanság; boldog állapotba kerülök, egy lépés a szerelem vagy egy lépés a megtalált téma megvilágosodása. Nyugtalan nem vagyok, de készen állok. Mintha valóban ott járnék, ahova gyerekkoromban szerettem volna eljutni, amikor arra gondoltam, milyen is lehet az, ha az ember felnőtt: gazdag vagyok, mindenre telik. És – ismétlem – mindez Hendrikje ajándéka. Hazajönni is jó: leülni az íróasztalhoz, álmodozni, szól a zene, míg „odakinn”, valójában itt, közvetlenül a vállam mellett, mind sötétebb lesz a világ, hisz vállam az ablakpárkányt éri. Hendrikje lábam alá ügyeskedik egy párnát. Ez most Schönberg, szép. Hendrikje kimegy a konyhába, ennivalót készít. Nemsokára látogató érkezik.

Május 6.

A *Hamlet* rendezői vitájáról készült jegyzőkönyv, 1962.

Tisztességes vita, jó a hangja, okosak a hozzászólók. Bár akkor leszoktattak volna a felesleges könnyekről! Különösen Várkonyi szid miattuk. Mulatságos, hogy meg vannak hökkenve: valahogy ezt mégse várták tőlem. Horvai valami ilyesmit mond: a Sarkadi-darabban majdnem jó voltam, a *Libikóká*ban rossz, de ez most... Reális.

És természetesen: „gondolkodó” színész vagyok. Ez a megállapítás hol mint hiányosság, hol mint erény tér vissza. Egyöntetű azonban, hogy még nem tudják, milyen rangúnak is kezeljenek.

Este a tévében ismét színházról: csupa komolyság és mélység. Berek Kati megnyerő, csak túl feszült. Betegesnek tűnik. De: örül, hogy visszakerült a Nemzetihez, ő „oda tartozik”. És Gellért Endre nagy ember volt.

Miért nem tudok így én is?

Jártam a Rádióban is, begipszelt lábbal. Kálmán Gyuri, Gobbi Hilda. Gobbi: – Érelnemeszedésem van, nemcsak a lábamban, a fejemben is... szédülök...

Valahogy megsemmisült, megszűnt a színészeletem. Ez ijesztő. Máskor meg úgy érzem, hogy én vagyok az egyetlen színész ebben az országban, csak én tudom, mire képes ember a színpadon.

„Okos”? (Hogy felbosszantanak ezzel mindig!) Egész okosságom csak szemérmetlenség és hivatástudat. Ha ugyan hivatástudatnak nevezhetem, hogy telhetetlen vagyok a komédiázásban. De nem tudok már vigyorogni rájuk, ahogy egy színésznek a másik színészre vigyorogni illik.

Adj, Isten, erőt, egészséget. Adj valakit, aki igazán szeretni tud, aki hisz bennem, hisz csak színész vagyok, tehetetlen. És ne alázzanak meg, mert abba, félek, belehalok.

Május 7.

1945-ben három választásom volt: Amerika vagy Várkonyi vagy Major (a kommunista). Várkonyi nagy sikert adott nekem, és ráadásul dupla gázsit ígért.

Miért gondolkozom éppen most ezen? Nyomozok magam után, mint mindig. Azt a bizonyos „hivatástudatot” akarom rajtaérni vagy éppen leleplezni.

Azt mondom, írom: a két legjobb színházi korszak: '45, majd '56 után. Nemcsak azért hiszem, mert én éppen ott voltam? Nem. Fordítva: azért voltam ott, mert ott volt a legjobb (Nemzeti, majd Madách). Valahogy ráéreztem. Megnéztem Várkonyiéknál a *Makrancost*, és maradtam Majornál.

Major klikkjéhez tartoztam, de első perctől két indulat csatázott bennem: gyerekes vágy a színház családias, védett fészkére – és az agresszióba csapó ráébredés újra meg újra, hogy egyedül vagyok. Alávettem magam – majd áruló lettem. De ez csak önmagamhoz ragaszkodó hűségem alakváltozása volt. Annyira, hogy azt kell hinnem, az árulás, a hűtlenség, a megtagadás énem egyik alapvonása. (Ahogy a Nemzetiben Majorral, ugyanaz történt később a Madáchban Ádámmal.)

Vajon Ruszttal hogyan végezzük?

Mindig szükségem van valakire, akihez csatlakozhatok. De mindig vannak fenntar-

tásaim is. Formailag fair vagyok – de csak formailag. Örök fenntartásaimhoz képest mindig túlságosan is lelkendezem és kiállok.

De ez most nem az önvád korszaka. Csak ennyit: igenis, mindig az éppen választható legjobbat választottam.

De miért? Mert mindig egy elképzelhető még jobbat láttam.

Ennek a lélektani oldala: ez a figura egy rajongó és árva, családot kereső mama-kedvence.

Talán még fontosabb: király akartam lenni. De magányomban is csak azt az utat jártam, amit ezekben az években színész itt megjárhatott. Sorsom több volt, mint színészsors, és ebből okulhatnának legtöbbit a színészek: mindig egy tágabb lehetőség szelét kavartam magam körül – de mi lett ezekből a lehetőségekből?

Lehet, hogy tehetségem, jellemem hibája, hogy nem lett belőlem rendező, igazgató, vezető. De hiába, mindig éreztem, hogy amint közéleti harcba kezdek, valahogy belülről elbukom. Lehet, hogy ez gyávaság – de akkor a gyávaság jellemem része, nem tudok más lenni. Meghamisítodom különben! Ezért kívül maradok. Nem is jelentek talán mást, mint egy magányos sorsot itt, ma, Magyarországon: íme, ez lett belőle, több nem lehetett.

Nekem ugyan nem jutott eszembe soha semmi, ami másnak is eszébe nem jutott. Viszont mániákusan „király” akartam lenni. Hát bizony ez egy színész. Nem voltam se több, se jobb, mint egy jó, talán legjobb színész egy közép-európai országban. Valahogy mégis azok közé keveredtem, akik mindig egyedül maradnak. Én bizony nem látok itt mást, mint hiúságot, zűrzavart, nosztalgiákat, felesleges erkölcsi gátlásokat. Mégiscsak ott voltam valahogy, ahol történt valami. És mégiscsak elmentem, valahogy észrevettem, mikor kell elmennem onnan, ahonnan el kellett menni.

Szegényes történet. Néhány este fénye mégis világít.

Igaz, ezek a fények csak a múltból pislákolnak, mind gyengébben: színész vagyok, semmit sem őrizhetek meg.

Voltak fényes esték, amikor NAGY színész voltam.

Elég kevesen vannak, akik szeretetükkel megközelítenek, akik kiejtik nevem akkor is, ha nem muszáj. De ezt csak magamnak köszönhetem, valószínűleg ezt is csak a hiúságomnak. Nem az a legrosszabb bennem, amiért nem szeretnek.

Állj meg: az titok, arról te nem tudsz, amiért nem szeretnek!?
Arról se, amiért szeretnek?!

Érvelek itt, hogy kipróbáljam: milyen is lehet egy erős, magányos ember közérzete.

Hisz ha *valamit* látnék magam körül, amire büszke lehetek! Hisz ha mást is látnék magam körül, mint az egész színházi élet rendületlen sekélyességét! Hogy azt kell hinnem, hogy egész pályámon, önmagamat félrevezetve, lelkes lihegéssel elfojtva minden ellenvéleményt, meghamisítottam világom képét. Megaláztam önmagam, és fel-

emeltem környezetemet, hogy ne legyek egyedül. Eredménye életemnek nincs tehát. Aki tanul tőlem, az is sunyítva teszi. Nem tanulnak, lopnak. Holott én nem tudok pajtások nélkül létezni. Ha nincs *társulat*, én visszahullok egy polgári lakás sötét mélyébe, fullasztó hisztériákba.

Milyen csodálatos is volt, amikor '45-ben otthagytam apámat-anyámat, és ott laktam a Nemzeti Színház épületében! Milyen csodálatos volt Ferkóval, Gyurkával kódorogni a város utcáin, egyedül, de köztük, rajongani, húnek lenni: „*csak mi tudjuk*”!

Azt hiszem, jobban szégyelltem apámat, anyámat, mint egy parvenü sznob. Otthon nem találtam egy királyi család elegáns öntudatát. Saját okaim vettek körül, ezeket akartam megtagadni. Legyek én csak Isten kegyelméből az, aki vagyok!

Rá kellett nyomnom bélyegemet a világra, melyben forgolódtam.

Úgy mozogtam a színház világában, mint egy politikus: lesve az alkalmat, amikor mindenkit megelőzhetek. De nem volt-e igazam? Karrierista voltam, de hitem elhivatottá tett.

Május 9.

Eddigi barátaim, munkatársaim (akik számítottak) inkább mesterek voltak (azt *akartam*, hogy azok legyenek). Rusztban már inkább a tanítványt keresem.

Amikor Ruszt először próbálni látott, nem tudta, mit szóljon hozzám. Azt hitte néha, hogy megőrültem. Nem tudta, mikor veszem komolyan, amit csinálok és mikor hülyéskedek. Muskát Laci, segédrendezője, azt súgta a fülébe: – Megőrült ez? – Ez remek. Most mit akar? – De Ruszt nem szólt közbe. Csak bámult, néha élvezettel, néha tanácstalanul, néha kétségbeesve, hogyan ugrálok, hogy vágom a pofákat, milyen értelmetlenségeken keresztül rendeződik az egész mégis valamivé. A képzelet – és a képzelet azonnali, átmenet nélküli tánca a testben, ez kápráztatta el őt. (Mint azokat, akik az *Oidipusz* próbáit látták.) De nem szólt közbe: kockáztatott. Nem értette, mit lát, de nem állta útját. Ennek köszönhettem a sikeremet.

Zsámbéki ebből a vidám és kétségbeesett tébolyból semmit sem értett. Legelső megmozdulásra lecsapott kemény és józan „instrukcióival”.

Itt van valahol az egésznek a nyitja.

Woodhouse: *Hübele Sámuel*. Hogy tetszik! Szép lányok, szép fiúk, kicsit ostobák, a jó mód világa és ez a fajta humor: ez nekem *Stendhal*! Ez a Sámuel nekem egy modern Fabrizio!

Milyen üdítően tehetségtelenek! A tehetség – még egy szép színész esetében is – a kívülszorultság állapota. A színpad mit kezdjen a *valódi* szépséggel? A színpadon csak a mesterkelt a valódi.

Rendező és színész: szépnak lenni vagy széppé tenni? Ha szép a színész, az ő baja, akkor egy *másik* szépséget kell létrehozunk belőle.

A színészt a mozgás, a tánc, az ének teszi széppé. A rendező pedig odatesz egy *szép embert*, és gyönyörködik benne. Neki ez elég, majd ő adja a saját szerelmét és tébolyát. Majd ő megteremti a rejtelmek világát, amelyben a színész hordozhatja a maga külsejének számára is ismeretlen jelentését. Nem az a kérdés, hogy megérti vagy nem érti meg az egész, a koncepció vagy a mondanivaló jelentését (ezt a megértést egyszerűbb fegyelemmel pótolni vagy hízelgéssel, politikai hűséggel, jóakarattal, intelligenciával – ez mind csak pótszer). De ez esetben a színész nem érti meg önmagát a szerepen keresztül! Ilyen esetben, bármilyen legyen is az előadás formája, a színész ebben az egészben nem lépi túl a pusztá jelenlét határát: *natura* marad, mint a filmen.

Semmi sem pótolhatja a színész mesterkéltségét: a találkozást önmagával a maszkon keresztül. Ez a koncentráció és a felismerés. Ebben volna a rendező varázslata, ez adja a kollektíva összetartozásának jelentőségét. Ez a koncentráció – ez Sztanyiszlavszkij és talán Grotowski.

Nem minden színész olyan, mint én? Én „nagy színész” vagyok, „rendkívüli” stb.? Ez nem tehetség dolga. Illetve: a mindenkiben meglévő tehetség működése. A statisztákat is erre kellene nevelni.

A mai növendékeket tornáztatják – de nem tudják, hogyan éljék át saját testüket. Ugyanez vonatkozik a beszédre és minden részletre. Ez nem odaadás, hanem szembesítés. (Mint Oidipusz sorsa. Oidipusz maszkja, ahogy kiszúrja a szemét.)

A színésznek tehát le kell mondania saját szépségéről, hogy egy másik szépséget imádjon (Tonio Kröger). Ma ezt a jogot a rendezők nem osztják meg velünk, fenntartják maguknak.

Igaz, a színészeket nem csábítja ez az út: ez végül is szenvedés, reménytelenség, kiemmizettség.

Major idézett mindig nem tudom, kit: a szerelmes színész nem az, akit szeretnek, hanem aki szeretni tud! A mai rendezők – és Ruszt is – ezt a szerelmet fenntartják maguknak. Így aztán jobban szeretik a kis kurvákat, mint a nagy szerelmeseket.

Woodhouse? Az örök kín, hogy *ilyen nincs*, a giccs édes gyönyöre: az élet örök terhe, hogy *soha semmi sem olyan egy az egyben*. És az a csodálatos *könnyűség*, hogy *soha semmi sem marad egy az egyben...*

Az „emberi” történet tűnjön el! Bizony olyanok kellenek, akik semmihez sem ragaszkodnak, ami ők, akiknek minden valódi, élő porcikájuk, sejtjük csak terhelés, amitől boldogan szabadulnak. Ez a színész önfeláldozása – valójában az örömet adó szeretet, a szabadság, a giccs, a rajongás – és a közöny.

A rendező – akinek e világi hatalma is van – kéjeleghet velünk. De minket boldoggá csak az tesz, ha feláldozhatjuk magunkat.

Az önmagunk elvesztése nem intellektuális munka, hanem testi. (Nem is „lelki”, nem valami pszichoanalízisféle.) Aktivitás. Enélkül csak a szavak üressége marad.

Nem a Fabriziók játsszák a hősszerelmeseket, hanem a Stendhalok.

Ezek itt holdbéli dumák: minderről szó sincs.

Május 11.

Vasárnap – Vekerdy és Juli társaságában – megnéztük a *Dont*.

Ruszt agyongyötört állapotban. Segítsége nincs, fúrás és gyanakvás veszi körül. Shakespeare-re nem mer vállalkozni. A *Brandra* sem, pedig vágyik rá. Úgy vettem észre, hogy másfél óras beszélgetésünk végére feléledt. (Az igazgatói irodában üldögéltünk, Hendrikjéék közben sétáltak, fagyaltoztak.) Az is jól hatott rá, hogy az előadás igazán tetszett nekünk.

Dramaturgiai munkája briliáns. Az előadás első részének van egy olyan foltja, amely túlságosan emlékeztet a divatos, proletkultos műkedvelőkre, egyébként az egész izgalmas, és áthatja az emberi érzések melege. Vekerdy szerint ez a legjobb, amit eddig Ruszttól látott. A színészek szinte egyformán jók és hitelesek, minden rossz „vidéki” íz nélkül. A társulat kedves volt, örültek nekünk. Mi is azzal jöttünk haza, hogy van ott-honunk és van reményünk.

Beleolvastam Iván verseibe: gyönyörűek!

Megkérdeztem Siklós Olgát, Magyar Bálint feleségét: miért tették félre Bálintot, aki a legjobb, legprofibb színházat csinálta akkor Pesten, aki '56-ban a legkevésbé kompromittálta magát (egész életében a hagyományos, polgári és nemesi becsület rendíthetetlen alakja volt), aki megelőzve a konszolidáció korát, ráadásul még hitelesen csinálta azt, amit azóta lejáratnak? (Ti. a „polgári” színházat, amit a kommunisták nem akkor járatnak le, amikor támadták, hanem amikor kisajátították.)

Olga válasza: mert Bálint nem tartozott Aczél „kedvencei” közé. Egy héttel a *Földindulás* premierje előtt felhívatta Bálintot, hogy vegyék le a darabot a műsorról. – Miért? – kérdezte Bálint. És: ha írásba adja, mint (akkor) miniszterhelyettes, természetesen engedelmeskedik, de a saját felelősségére nem. Így aztán eljártszották a darabot, Kodolányit kitüntették, emléktáblát állítottak neki, de Bálintnak nem bocsátottak meg. Magyar Bálint villamoskalauznak jelentkezett, hogy megéljen, akkor meg Kelen Béla (akkor budapesti párttitkár) felhívatta: mit akar? provokálni, hogy ujjal mutogassanak rá? – Aki a legjobb színházat csinálta Budapesten?! – Ön mondta, nem én – vágta rá Bálint.

Sokféle álláslehetőség kínálkozott. Bálint csak egyet kért: hogy ne tegyék a Színház-és Filmtudományira; odatették. Évekig újságkivágásokat ragasztott. Egy túlbuzgó adminisztrátornő, akit csak akkor alkalmaztak, és aki nem volt tisztában a helyzettel, a félretett akták halmazából előkotorta Bálint disszertációját (még Hont Feri szüllyesztette el). A disszertáció megjelent. Bálint a hatvanas évek végén írt egy féloldalas feljegyzést Aczélnek. Aczél felhívatta, vagy másfél óra hosszat beszélt vele, önkritikát gyakorolt a „félreértés” miatt, bocsánatot kért, de mostantól majd... valaminek történnie kell, jöjjenek össze az asszonyokkal együtt. Bálinték éppen akkor egyhetes szabadságukra készültek, jó, akkor hát majd ha visszajöttek, de akkor azonnal! Bálint egy hét múlva jelentkezett a titkárnőnél – semmi válasz. Két hét elmúltával újra jelentkezik, hátha a titkárnő elfelejtette – semmi válasz; azóta se látta Aczélt. – Miért kellett ezt csi-

nálni? – kérdi Siklós Olga. És: – Ez a legszeszélyesebb ember, akivel találkoztam. – Bálint szerint: – Aczél elszabotálja a magyar kultúrát. – Szabotázs? Igen, ez telitalálat. Ami itt folyik, az szabotázs. Én már használtam ezt a szót vagy tíz éve, sikereim tetőpontján. De ezt az Aczél Déry Tibor „nagyszerű Gyurkának” nevezi, Illyés is rajongója. (Siklós Olga szerint Németh László nem ugrott be neki, csak Ella, Németh felesége. De ha Aczél szóba jött, Németh csak hallgatott és somolygott.) Ha külföldi delegációkat fogad, a jámbor lelkek elragadtatva távoznak: – Ha nekünk egyetlen ilyen miniszterünk lenne! – És miért? – kérdem. Olga szerint minden témából alaposan felkészül ilyenkor, még hozzá olyan részletekből is, amelyekről a szakértő küldöttek sincsenek még megfelelően informálva.

Begipszelt lábam, nehézkes mozgásom és sántikálásom már nagyon a terhemre van. Az ilyen mindennapos kín észrevétlenül nyúvi az emberfiát, de nyúvi, lassan, kitartóan. Odakinn meg csodálatos a tavasz, igazából nyár ez.

Még Aczélhoz és Illyésekhez, Déryékhez, Ádámékhoz: úgy gondolhatják, hogy ez a kétszínű, elsősorban hiú ripacs a bolsikkal szemben a „lehetséges legjobb”. Félnék a sztálinizmustól és a pogromtól. Kádár és Aczél az egyetlen lehetséges. A Nyugat is ilyesformán gondolkodik. Lehet igazuk is. Amennyire igazuk volt a hintapolitikás úriembereknek a német veszély idején. Két pogány közt, na persze. Ehhez a politikához én nem értek, én csak dühöngök a konkrét jelenben, itt és most. Nem tudok másként élni, érezni és gondolkodni. Sose felejttem el, hogy a különböző pogromok ugrásra készen állnak. Én nem konzolidálódtam legsikeresebb éveimben sem. De nincs is sok választásom. Aczél meg én allergiások vagyunk egymásra. Az ember életét pedig legalább ötven százalékban allergiái irányítják, nem más.

Hogy Husztiék most elkezdik az „Ifjú Gárda”-korszakot? Nekik is karriert kell csinálniuk. Én meg mostanában lassan visszacsinálom a karrieremet.

Magyar Bálintnak 3500 vagy 3700 forint nyugdíja van. Nincs az a tehetségtelen, ezért vagy azért lebukott, nyikhaj, uborkafára felkapaszkodott káder, aki legalább a duplájával ne vonulna vissza. (Marton Endre, aki évek óta nevenségessé teszi a Nemzeti Színházat, nem váltható le, mert nem tudják, mihez kezdjenek becses személyével. Magyar Bálint miatt nem csináltak ilyen gondot maguknak, holott az utóbbi harminc év egyik legjobb színigazgatója volt.)

Valóban, miért éppen vele bánnak így? Ő sose árulta el a „rendszer” – akkor miért? Talán mert – ha néha korlátolt is – szemmel láthatóan becsületes és hű önmagához. Nincsenek lelkiismeret-furdalásai – nincs miért –, nincsenek kételyei. Tárgyilagos és kellemetlen. Egy normális ember!

Még igazgatóként tagja volt a Kossuth-díj-osztó bizottságnak „lent”, a Szövetségben is, meg „fenn”, miniszteri szinten is. A Szövetségben megállapodtak a felterjesztendő névsorban. Ott „fenn” Benke Valéria egy egészen más névsort olvasott fel, mint a Szövetség javaslatát. Magyar Bálint feltartotta a kezét: – Bocsánat, a Szövetség nem ezt a névsort terjesztette fel! – És leszavaztatta (a különben szintén lélekkel és lelkiismerettel megáldott) bolsevik miniszter asszonyt. Egyszóval: kellemetlen figura mindenütt és minden időkben. (Mellesleg Major váratlanul nem jelent meg ezen a „fenti” értekezleten, holott ő is hivatalos volt. Valószínű, hogy stikában ő javíttatta át Aczéllal a névsort.)

Káldi Nóra ahhoz a generációhoz tartozik, amely a *Hamlet* és *Tanner* idejében kollektíve szerelmes volt belém. (Még növendékek voltak.) Velünk szemben ül... nem jut eszembe a neve... egy nagy, nagy mellű, nagy combú, gyönyörű színész nő – de ezúttal nevezzük egyszerűen „lány”-nak (ámbár azóta már asszony). Ő is ehhez a generációhoz tartozott. – Ugye, milyen szép? – kérdi suttogva Káldi. – Mindig imádtam, csodáltam, talán mert én nem vagyok ilyen... – és ezt rajongva, férfias odaadással mondja. Egyszerre eszembe jut, hogy valamikor, a Madách társalgójában hallottam hasonlóan beszélni egy nőről. Fiatal nő, aki egy másik fiatal nőért rajong, nem meleg (Káldi Nórának két gyereke van), de a szerelem lehetősége egyáltalában nincs kizárva, miért lenne? Miért ne lehessen szerelmes egy másik lányba? Egyszerűen a szépségbe, magába a szerelembe? Aranylő felhő lengi körül egyszerre, a rajongás, a szabadság, a minden lehet, az odaadó szenvedély és bátorság, a feddhetetlenség és a mindenre kész érzéki-ség... Természetesen azonnal nem a másik, a szép nő kezd érdekelni, hanem ő. Milyen boldogító lehetőségek! A nemek közt még csak bizonytalanul válogató kamasz gátlástalansága, benne a nemi szervekkel való játék, az enyém és tiéd közötti egyenrangúság, nincs különbség, a játékos kíváncsiság, a rajongás, a lekötöttség lehetetlen... (hisz a játszótérről mindig haza lehet – sőt kell! – szaladni a szülői házba, ahol olyan jótékonyan nem tudnak semmiről – egy igazán másik világba!) – a test kellemes szaga és érintetlensége, az izmok és a bőr használatlansága, és közben semmi sem érdekel, csak „az”, amiről azt sem tudom, micsoda... nos, ez a világ jelent meg ott az olvasópróba asztala mellett egy pillanatig.

És a másik, a szép nő, ez a nagy, ez a felnőtt, ez a kifejelett? Tudta, hogy róla beszélünk, hisz jeleztük mi azt neki, csaknem elpirult, szelíden és anyásan mosolygott, szemöldökét felhúzza még valami kérdésfélét is suttogott felénk: – Tessék? Mondtak valamit? Rólam beszélnek? – de nem várt választ, hisz tudta ő, miről van szó... Két Cherubin és egy Grófnő...

És mindez oly természetesen. És az egész csak egy pillanat, mind tudjuk, hogy folytatás kizárva, de egy kedves pillanatban a mesék határán jártunk, no és mindhárman olyan erővel éreztük nemi szerveinket, mintha egymásba nyúltunk volna.

Később. A tévé lépcsője aljában vártam Káldi Nórárt, aki megígérte, hogy hazavisz. A másik nő (még mindig nem jut eszembe a neve) elment mellettem, nem vett észre, megnéztem seggét a nadrágban (inkább nehézkes volt). De talán mégis észrevett, de pontosan alig meghatározható okok miatt *úgy tett*, mintha nem látna, és jól tette.

Káldi Nóra hazahozott. Kis halálfejkoponyája tetszett is, meg nem is. (Nem szeretem divatos, sűrű és kurta ringlikből álló frizuráját.) – Hány gyereke van? – Kettő. Most több nem is lehet, valahogy ragaszkodom hozzá, hogy apjuk legyen a gyerekeknek, a férjem Nyugat-Németországban van, lehet, hogy haza se jön... – Ő vidám és kihívó, én öregesen kitérő és „széptevő”, ez mostanában viszonyom a nőcskékhöz, más lehetőséget nemigen látok. Nincs mit kezdenünk egymással. Még a szokott színészpusziig se szabad elmennünk, hisz „valami” mégis volt, de még ezt se szabad kimondani. Közben meg itt a meleg és a már lombos tavasz. Lábamon gipsz. – Aranyos öregúr lesz magából – mondja, és nevet, ahogy sántikálni lát. Én meg arra gondolok: „Már az is vagyok.” De ez az egész valahogy mégsem azért volt...

No és ez egy másik nemzedék? De már ez is egy olyan nemzedék, melytől átvették a helyet... Ők mintha tudnának erről, aminek fénye itt megjelent... De erről nem lehet tudni. Ők is gyerekeket nevelnek. „Kujtorgó gyerekek, mint ma őket...”

Otthon Hendrikje szép-szép mellét csókolom. De nemsokára mennem kell. Dicséri most megjelent könyvem.

Levelet írtam Ivánnak, ebből:

„...Igaz, csak az egyes versek tökéletesek, az egész kötet elkerülhetetlenül dokumentummá válik, az egészből mind erősebben kiérzik az élő emberi szervezet testvéri lüktetése – vagyis épp az, amit te kikérsz magadnak. Az olvasó nem. Az olvasó hálás érte. Hálás azért, hogy az egyes versek okozta szívdobogása egyenletes élő szívveréssé sorakozik. És az olvasó megkísértve, de megriadtan áll a költő szándéka előtt, hogy lebecsülje ezt a kötetet, mert még érezhető benne az „ember”... a riadt olvasó érzi a halál jelenlétét, a gőg kacérkodását a halállal is a tökéletességért, vagyis a szavakért vívott küzdelem mögött a némaságot, az élő meleg elleni küzdelem mögött a széthullás nagyon is füledt mocsarát. Vagyis az olvasó retteg, hogy abbahagyod. Mert szüksége van erre a kötetre – amelyet nem vonhatsz kétségbe, hisz az olvasó végül még elhinné neked, hogy gyengeségét szereti benne, holott ő úgy érezte, erőt nyer tőle... Szegény olvasó végül még kénytelen azt mondani, hogy több esze van, mint annak, aki e kötetel, többek közt, esztét is felülmúlta, szegény, gyarló, csak olvasóesztét. Az ördög beszél belőled, Iván, amikor lebecsülsz ezt a kötetet.

...Annyit mégiscsak tudni kell, még a költőnek is, hogy az ember vagy ember, vagy temetnivaló. Ezt belátni talán lehetséges. Egyszóval nem fogadom el lebecsülő bírálótodat erről a gyönyörű kötetéről, megőrzöm, olvasgatni fogom, ha szükségem lesz rá, és nem szeretem azokat, akik e kötetet nem szeretik... Most veszem észre, hogy ez a levél hasonlít a *Dr. Faustushoz*. Így hát: ölel barátod, Zeitblom.”

A tévében a világifjúság indulója. (Az 1949-es VIT emléke – a fiatalság testi jelenléte iszonyúan meggyőző.) Ütemes taps, szavak – hogy tisztítsam meg tőlük az agyam? Hát ez valóban van! Szemmel ez a lidércnyomás valóban létezik, nemcsak előbb-utóbb magától szétfoszló agyrém. És míg az ismétlődő és ismétlődő *elhangzások* elhangzanak, utálatom, dühöm úgy fullaszt mindjobban, a fulladást újra meg újra szét kell taposni, irtani kell, beléhasítani ebbe a ködtengerbe, hogy lássuk: ha végtelen is, csak köd. Szép, magyar mondatokat! Istenem, egyszerű, becsületes mondatokat! Fogjátok be a szátokat! És ezek a szabász szabta, nyakkendő figurák a képernyőn! Hányadik generációja már ennek a spesiesnek? És az ifjúság? turulistáktól ez évi KISZ-esekig? hány arcát láttam már és milyeneket? Majd felveszitek ti is ez öltönyöket, e nyakkendőket, nemhiába vágytok rá!

No meg a félelem, persze, a sose szűnő félelem. Ezekben a lelkes mosolyú ifjonckban is, ezekben is, a gyávák. Egy otromba, szörnyszülött hatalom, egy új Török Birodalom janicsárjai.

Hisz már alig tudjuk hittel kimondani, hogy „az élet megy tovább”.

(Folytatása következik.)